

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээп.

№ 73 (15758) ♦

1996 чылдың май 31, пятница

Ат сагав сагы 20.10. ± Саар өртөз 500 рубль.

ЧАШТЫРЫЛГАЖЕ КИРИШКЕН

Тадмын «Межегей» кызыл-тас үрөзүн бар. 50 тонна тараан немей тыптың алырын аргаларын кол агроном Ю. Ооржак илел ты туур.

Шаңгайны сугарылга системасына хамаарып 380 гектар суген шөл бар. Межегейниң гидротехника Сары-оол Дагжы уурткан сугатарыла аэроузунда ашылдып киришкен.

Көгөр-оол ООРЖАК. Таңды козуун.

КОЛ ҮНЕЛЭЛ

РФ-ни Президентин Б. Ельцинниң Чечняга чоррамын диктаторлик деп санап, оон иштинде РФ-ни (ошол айтканга республикаларнын чөвүлө хуралы) и. н. 3-те Кисловодскте эрттирер байдалдарын бөлүдүргөн.

Чөвүлө хуралдын кол сорулга болза, тайбынча халдык р. Россия Федерациянын Президентинин бул талам-биле тускай төвүгө ол дугайын журналистерге дыңаткан.

Төптү саналаттыры биле алырга, грузия-абхаз, чечен-осетин, карабах чөвүлдөөлөр талам-биле нары айтырылган аяк чугаалаагыр. Бүгү-ле чөвүлдөөн топ ораан Уз шимчээкинин кол сорулга кылдык көрбөй туур. Бот-тускайлыгынын чөвүлөшкөнү; национал шимчээкинин чыныгы талам-чак чоруктары шегелдери, тайбынча диктаторлик көрүшкүсүн угулттыргы кол сорулга болду туур.

(РосНТА-СЧТА).

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

УДАВАС ДООСТУР

Тадмын «Кара-Булун» совхоз чакы тарагыла майын сөөлү оң хонууда кирген. Ажыл-агында күчүдүг К-700 маркалыг 4 тракторун чүгө ийин сезонла ажылдар аргашинекти болган. Аккумуляторлар, дуулар чоктуу уруунда, арктанары «хундулуг дыштангыда» турбулар.

Совхоз бо хунерде 600 гектар шөлде тараа культураны чашкан. Дугуйлуг «МТЗ» маркалыг 9 трактор чар андарылаагында хаар тугунаган. Хову ажылдыглар чаштырылган алы айнын баштайгы хонуктарда дооза дөш кызымак ажылдап туралар.

Савый-оол ООРЖАК. Таңды козуун.

ШАННАЛЫ-ЧИИК МАШИНА

Спорттун алдарыг мастери, делегей, Европа болган СССР чемпиону, профессионалдар аразыга делегейин 8 диктур чемпиону Юрий Арбаковтун маңады дөш Кемерово хойраа арктан маргыллага ТР-нин өрөдөгө ламыныга хамаарып элөөл урулганы спорт школасынын боксерлары кырыпкеп, үрө-түшөөлгө ээл келген.

Б1 килограммга Мерген Монгуш чемпионнан болган маргыллагага өрөдөгө боксер деп тускай шаннага төлөткөн болган. Областын губернатору тилекчи.

Бистин корр.

СУМУЛАР АРАЗЫНГА

Эрвин суурга Тайды-Тылазынын турустунандалаа бээр 75 чыл онга уткуштур «Тыва» — бистин өрөгө-вис» деп сумулар аразыга өрктөк көрүлдөгө Мерен сумунаун бот-батынгар арктан боттир берген элөөлө Ийги черде — Эрвин сууру. Кожунун топ кижиге эмелдөөнүн (С. Хай-

ЭКОЛОГУТ БИЛИГДЕРНИ — ӨӨРЕНИКЧИ БУРУЗУНГЕ

Бндыг аттыг өртем-практиктиң кожуун чердеги конференция «Уоса-Нур» кырылаамы деп аксери-мейтинги төвү болур Мерен сумунаун шкolasынын башчыларынын удуртулгаа баа суурну чурттакалыгына киржишкенине содуу байдалга өрктөк. Елкаага Намырсыянын удуртулга-

ӨӨРЕДИГЛИГ СЕМИНАР

Кожун активиниң киржишкенине чактоо согулда комиссияларынын кижилерини июль 16-да РФ-тин Президентинге согулда чорударынын талам-биле өөрөдөгө семинары болган.

Семинардын ажылында ТР-нин Төп согулда комиссиянын харымсалдыг секретары Кара-Сал Дамба ланович Будук-оол киржин, согулчулар Узундас балык ламынын организастал эртеринин болган оон түнделди үндүрерини тала-

ЭМ АЙМАН ЧОРУТКАН

Тыва Республиканын Ка. профилактика төвү Москва-лык камгалды, эм аймаанын болган «Скингит» халык төвүнүн бооку хунерде ылга ламынын аразына чөвү шингине баа даштыкыга бугдүргөн эм аймаа келген, 200 млн. 360 му рубль туңгун туманитардыг ол дузаны РФ-тин Президентинин чанында херектер өргөлөли Тываже хойраанын болган кожунунар эмелдөөлөргө, эм-лаанын-профилактика чөвүлдөгө үлөр.

Республиканын медицина Иван БЕРШАНСКИХ.

ХЛЕБ ЧОКТА ЧУНУҢ-БИЛЕ АЗЫРААРЫЛ?

Эрткен чылын Түдүш Кежиниз оол атыг совхозту оон хову-трактор бригадасын сген-ширбил, тараа-быдаа-биле бүрүн ханыгарган. Чамдык сгенеривис сарааттарында хөвөр артып калды. Чир гаравыс ам-лаа бар. Чаа дүжүт болжуе чөдөр боор.

Уренивис ийи муң гектар шөлде тараа культураны тараанын чечтир. Тыва Республиканын Президентин Ш. Ооржактын баа Көлөз Ажыл-агы болган аш-чөмөк яамынын дет-кичезини түнелдиге биле аар-чаар материалдары ап тур бис. Чакы хову ажылдарыга көрдүнгө техника шүштүз хову турдалаа келген болган чаштырылга-же, чыгы чөв чараныче бир леминг кирген. Артык көөктер чок, ол-ла багай. Эрткен чыгыг деп, хөй кижиге ам бригадала чок, чүгө чыгыс элчег-биле ажылдап оң атыг механизаторлар бап.

Бригадирнин дүвүрели

Халбактанмас болза, хамык малды, чонну чүңүч-биле азыраарыл?

Берегелери ажып эртер дөш дүржүдүлгө механизаторлар баа-ла анаа олур-бас-тылар. Хөй чылда Баян-Кол ховуунда ажылдап келген Виктор Донгак, Андрей Аныкы, Машпаков Сенил олар арга-сүмө-ани калдылаа келтирерди. Оларын болуп турары-биле алырга, Сенектин сугарылга системанын ажылдап болза өк. Ыйла ажылдап турар агрегаттарже топ-оран электри тогун кожарын эвертектелерди дилеп турар. Чакы тарылга үеинде электри энергияны үзүп каарга, шүшт кижиге кайгаар чүвөдир. Хамык черивисти «Саян-Шу-шенск» ГЭС-не берипке, электри чыры чок орага, элентип болбайн чачар.

Кызыл-оол СУЙТЕР ООЛ. Түдүш Кежи-оол атыг совхозта хову-трактор бригаданын удурткучу.

Хову ажылдары — келир дүжүттүн магадылалы ТАРАА — АМЫДЫРАЛДЫҢ ҮНДЕЗИНИ

Бо чылын чак Тываның девискээринге ажак орай дүшкен. Календарыга чактың орта айы төнү-лаа турган болза, шык базырлыкчыкче республиканын колхоз, совхозтары чаа-ла кирил эгелен турду. Ол хамаанчок, майын бирги оң хонууда безин ол-шык доктаадыр ажылдары уламчылаашаан бооп, тараа чаштырылга-зыкче май 20-нч соода кирген ажыл-агылар кайы

Кижиниң хун бүрүдө өргөжөк чүгүдө чеми — хлебтин өртөөнүн чоккоу айла-ла өрү халыгын кым-лаа магадылап шыдаас. «Даш алаанын» чажыттары бис-ле ажык айтырыг бооп хөвөр артар. Ычанаган ижер-ивис аш-чөмөкчисти боттарыс бүдүрүп, курвалдып алап эгелээринис — бо үени негелес ол. Тыва Республиканын Президентини Ш. Д. Ооржак республиканың тараа-ла кожунунарын аяк-агыларын колдуунда дегерезин эргий кезип, удурткучуларын ажыл-чорудуулааныга хамаарыштыр ажыктыг арга-сүмөни калып, сак-хөө талам-биле деткичезин чакы тарылганы эрттирер алырынга болдунар-ла шаа-биле көргүскөн.

Кызылдын сугарылга системанын дуузы-биле бо чылын оода-ла 4 муң гектар шөлде аш-чөмөкчезин тарааны чашкан, бир гектар-ла 12-15 центнер дүжүттү алыр сорулга муңууаста салынган — деп, Президент Ш. Д. Ооржак чокта чаа ТР-нин Чаааның селектор дамчыштыр эрттирген чөвүлдү хуралыга демегелден. Бо дөргө хлеб-тараа дугайында Чааактын улуг савыг салымшынын деме-лери, херезин ышкыжак Хову-шөлдерине төгөр чөмөкчигилелерге кичи-чөвөгүн утландыгарын элтир чылдарга болзары, бо чылың чугулаал кирген ажыл-агылар боттарына

кур-черкилерин мактап ханма. 14 муң гектар тараа шөлдүг, улуг ажыл-агынын удурткучу-башкалары — белен эвес үлө. 1993 чылдан бээр-ле оон ады-суура үнмей барлы. «Революциянын чал-быкы» совхозтан чыдып каар хире чүгү-лаа чок, тараа-быдаа өстүрүп алыр арга-дуржулга тилелтеки-лерде «революциялардан-даа» артык. Иштин-даштыгы аалчылар Кур-Чер суур-га «аыт мына» кеңирейи көзү туган үелер туру чоп.

«Тыва тараа культу-лары» акционер нитилел-дин удуртуулааның (Алда-чы Н. Б.) дуузы-биле ажыл-агымыска аш-чөмөкчезин тарааны бүдүрүп 360 тонна кызыл-тас үрөзүн-биле хан-дырткан бис. Бо чылын өн-не анылар курук-турган шөлдеринген эвезиш диезе 5-6 центнер дүжүттү ажаап алышыга инанымыс-тыс бар. Нитин-биле 2400 тонна кызыл-тас аы бо-лур деп санаашынарны кылдымыс — дөш, В. Мон-гуш факт-барымааларын көргүскөн. Эрткен чылын канчаанчынарнын салдары бо чылын маңа-лаа чаштырылган чоккоу хунерде дооза дөш бүгү күжүбүстү ынаар угунадыр тур бис — деп, совхоз директору Валерий Монгуш чугаалады.

«Тилелге» ажыл-агы-ның ады-суураан дынааан кижиге кайла? Бүгү-россия-ның чок-ажылды чарыш-тарына тилекчилерини одурууга турган. Бүгү Тыванын күрүнеге дужаар тараа планын кара чаксаан куустенин утундурубас. Эрвин Кызыл оорун тава-рып эрктен чорумалар хо-лү-чүлдө үгү-лымжын ут-кап, хондур-дундур тараа-зын чашкан, черин чарган

оолдун удуртун турар М. 1 коллетивни тараа чашты-рылганын чоккоу хунерде бурнуу-биле доозуларына бузууредиг чорду. Тараа культураны 1000 гектар черге чашкан, 700-үндө та-рымы алган. Дугаары 3 хову-трактор бригаданын улуг дүржүдүлгө механизатор Аккыр-оол Саая бидилгин удуртуп, 2 муң гектар шөлге кызыл-тас чажар планын 70 хуу чоккоулады бер-ген. Эрткен чылың өн-не хөй тараа ажаап алаш, ша-нал-макталга чедип, дүжүт бой-буралды эрттиргени хову ажылдыгылар сактып чугаалакчы ооралар. Ы-жык сөрүктүг, эрес-кежээ Оттук-оол Монгуштун удурт-каны дугаары 2 хову-трактор бригаданын машина-техниканы үрелтеш, чаш-тырылга ажылын алаан саадаткан таварылгалар барын оон-биле ужуражып чугаалашкан бидим. Боттарынын хулуонен длаанын 60 хуу чедир куусейип ал-ган чорудалар.

Хову-тургаларда хаара туттулган ажылчынарнын ажылдап, чурттарына чүг-төөр тырымчалыг байдал-дар тургустунан деп чуга-лар алаар. Удур дашта-ныр өрөдөгө орун-дежак бар, ботталар төптөрине чунар-бамыннар дөргө ажылдап, аш-чөмөкчезин хантырылгада ууктелешки-нин болбайн турар.

«Тилелге» совхозта чак-кы хову ажылдары бөтүнүк шин-биле чоруп орат. «Дага олдарын кузун оңчалды, санаар» дээр. Ажылдын түнелди үндүрерине чөдир үе ам-лаа бар. Ажыл-дала турган чонну ыгыт-мынды деп чөмөлөр эрге-бисте чок. Тараа эм-дыралдын дамыр-тыл Тааво ЧИГДЕН.

КИЧЭЭНГЕЙНИ — АЖЫЛ-БИЛЕ ХАНДЫРЫЛГАЖЕ Ол талазы-биле программаны хүлөп алган

Апрель 23-те ТР-нин Чаааның хураллаар залына Тыва Республиканың Президентини Ш. Д. Ооржак республиканың чонун ажилга хаара тудар талам-биле айтырыгытарын шиттирээринин дугайында хуралды эрттирген.

Орта Чааак кежиүнери, сайтытар, кожуун чачыргала-рынын даргалары, үдетүр, бүдүрүлгелер, ведомстволар удурткучулары болган хөй-нитинин төлөөлери киришкен. Хуралга илеткелди ТР-нин Күш-ажыл чокчу чонун ажилга хаара тудар чылын аймаанын сайы-ды Ч. С. Монгуш кылган.

1991 чылдан апрель 19-га РФ-тин Чааа «Чонун ажилга тургузарынын дугайында» Хойбулун хүлөп алганын дөш бээр беш чыл болган. Ол үениң иштинде дыкка хөй өскөргөлдөр болган. 1996 чылдын эгезинде бистин рес-публиканын чурттакай чону 309,9 муң кижиге, оон иштин-де күш-ажыл кылды шылдар кижилер 163,1 муң, олардан 123,7 муң кижиге республи-канын экономикасында хаа-ра туттунаган, оларын 73,7 хуузу күрүне албан черле-ринде, 50 муң хире кижиге хуу бүдүрүлгелерде ажыл-дап турар. Эрткен чылдын дугузууна 2,2 муң ажыл-чынар долу эвес ажил ху-нере ажылдап турган, 9 муң хире кижини төлөвүр чөп-шөлөже шилчипкен, ол кижилерин 8 муң кирезине канам-лаа компенсация тө-лөр бөрбөс.

Эң чидиг социал айтырыг

Бо чылын январь 1-де ажылга тургузар албанын учедуга ажыл дилеп чорууру 5,5 муң хамааты турган, оларын саны хун бүрү өзүр орн. 1996 чылдын апрель 1-де 6861 кижиге четкен, 5571 кижиге ажыл чөвөгүн эрге байдалын ты-ныскап, пособиет төлөп ту-ру. Бо чылын ортума-биле 5 муң хире ажыл чок кижилерге пособиет төлөргө, нити чарыгалы 1 млрд. рубль чөдө бөр деп санап турар.

ТР-нин Күш-ажыл болган чонун ажилга тургузар аямын 1996-97 чылдарда чонун ажилга тургузарынын программанын ажылдап кылган, ол программанын ашыландырыш кы и и а ажилга тургузар фондуун хөргөнгин бие чорударын көрүп турар. 1996 чылда ол программанын амдыралга ботандырылган күрүнеги чонун ажилга тургузар фонду 21,2 млрд. рубльды чарыдаларын көрүп турар. Ол программанын ботанды-рылган 1996 чылда күрүне-ден 12,1 млрд. рубль, 1997 чылда 13,3 млрд. рубль чүвө чугаалап шыдавай барган.

Эң чидиг социал айтырыг

«Тыва тараа культу-лары» акционер нитилел-дин удуртуулааның (Алда-чы Н. Б.) дуузы-биле ажыл-агымыска аш-чөмөкчезин тарааны бүдүрүп 360 тонна кызыл-тас үрөзүн-биле хан-дырткан бис. Бо чылын өн-не анылар курук-турган шөлдеринген эвезиш диезе 5-6 центнер дүжүттү ажаап алышыга инанымыс-тыс бар. Нитин-биле 2400 тонна кызыл-тас аы бо-лур деп санаашынарны кылдымыс — дөш, В. Мон-гуш факт-барымааларын көргүскөн. Эрткен чылын канчаанчынарнын салдары бо чылын маңа-лаа чаштырылган чоккоу хунерде дооза дөш бүгү күжүбүстү ынаар угунадыр тур бис — деп, совхоз директору Валерий Монгуш чугаалады.

«Тилелге» ажыл-агы-ның ады-суураан дынааан кижиге кайла? Бүгү-россия-ның чок-ажылды чарыш-тарына тилекчилерини одурууга турган. Бүгү Тыванын күрүнеге дужаар тараа планын кара чаксаан куустенин утундурубас. Эрвин Кызыл оорун тава-рып эрктен чорумалар хо-лү-чүлдө үгү-лымжын ут-кап, хондур-дундур тараа-зын чашкан, черин чарган

Кызылдын сугарылга системанын дуузы-биле бо чылын оода-ла 4 муң гектар шөлде аш-чөмөкчезин тарааны чашкан, бир гектар-ла 12-15 центнер дүжүттү алыр сорулга муңууаста салынган — деп, Президент Ш. Д. Ооржак чокта чаа ТР-нин Чаааның селектор дамчыштыр эрттирген чөвүлдү хуралыга демегелден. Бо дөргө хлеб-тараа дугайында Чааактын улуг савыг салымшынын деме-лери, херезин ышкыжак Хову-шөлдерине төгөр чөмөкчигилелерге кичи-чөвөгүн утландыгарын элтир чылдарга болзары, бо чылың чугулаал кирген ажыл-агылар боттарына

Кызылдын сугарылга системанын дуузы-биле бо чылын оода-ла 4 муң гектар шөлде аш-чөмөкчезин тарааны чашкан, бир гектар-ла 12-15 центнер дүжүттү алыр сорулга муңууаста салынган — деп, Президент Ш. Д. Ооржак чокта чаа ТР-нин Чаааның селектор дамчыштыр эрттирген чөвүлдү хуралыга демегелден. Бо дөргө хлеб-тараа дугайында Чааактын улуг савыг салымшынын деме-лери, херезин ышкыжак Хову-шөлдерине төгөр чөмөкчигилелерге кичи-чөвөгүн утландыгарын элтир чылдарга болзары, бо чылың чугулаал кирген ажыл-агылар боттарына

«Тыва тараа культу-лары» акционер нитилел-дин удуртуулааның (Алда-чы Н. Б.) дуузы-биле ажыл-агымыска аш-чөмөкчезин тарааны бүдүрүп 360 тонна кызыл-тас үрөзүн-биле хан-дырткан бис. Бо чылын өн-не анылар курук-турган шөлдеринген эвезиш диезе 5-6 центнер дүжүттү ажаап алышыга инанымыс-тыс бар. Нитин-биле 2400 тонна кызыл-тас аы бо-лур деп санаашынарны кылдымыс — дөш, В. Мон-гуш факт-барымааларын көргүскөн. Эрткен чылын канчаанчынарнын салдары бо чылын маңа-лаа чаштырылган чоккоу хунерде дооза дөш бүгү күжүбүстү ынаар угунадыр тур бис — деп, совхоз директору Валерий Монгуш чугаалады.

«Тилелге» ажыл-агы-ның ады-суураан дынааан кижиге кайла? Бүгү-россия-ның чок-ажылды чарыш-тарына тилекчилерини одурууга турган. Бүгү Тыванын күрүнеге дужаар тараа планын кара чаксаан куустенин утундурубас. Эрвин Кызыл оорун тава-рып эрктен чорумалар хо-лү-чүлдө үгү-лымжын ут-кап, хондур-дундур тараа-зын чашкан, черин чарган

«Тыва тараа культу-лары» акционер нитилел-дин удуртуулааның (Алда-чы Н. Б.) дуузы-биле ажыл-агымыска аш-чөмөкчезин тарааны бүдүрүп 360 тонна кызыл-тас үрөзүн-биле хан-дырткан бис. Бо чылын өн-не анылар курук-турган шөлдеринген эвезиш диезе 5-6 центнер дүжүттү ажаап алышыга инанымыс-тыс бар. Нитин-биле 2400 тонна кызыл-тас аы бо-лур деп санаашынарны кылдымыс — дөш, В. Мон-гуш факт-барымааларын көргүскөн. Эрткен чылын канчаанчынарнын салдары бо чылын маңа-лаа чаштырылган чоккоу хунерде дооза дөш бүгү күжүбүстү ынаар угунадыр тур бис — деп, совхоз директору Валерий Монгуш чугаалады.

«Тилелге» ажыл-агы-ның ады-суураан дынааан кижиге кайла? Бүгү-россия-ның чок-ажылды чарыш-тарына тилекчилерини одурууга турган. Бүгү Тыванын күрүнеге дужаар тараа планын кара чаксаан куустенин утундурубас. Эрвин Кызыл оорун тава-рып эрктен чорумалар хо-лү-чүлдө үгү-лымжын ут-кап, хондур-дундур тараа-зын чашкан, черин чарган

Президент соңгулдарына

уткуштур

БОТТАРЫ ШҮГДҮНЗҮННЕР

Бо хүннерде Россия Федерациянын бүгүлө девискоринде июнь 16-да болур Президент соңгулдарына кымын Президент кылдыр соңгуур талаа-биле кончур нарын, харысалгалык ажылдар чоруп турар. Ол ышкаш бистия Тывада база-ла ыдыг.

Тывага мынча үө иштинде күрүө баштычларында бир дугаар не баскыш, тыва ардагын өөнгө кирип, аак шайын ижиң. Тываны соңгу чүккө дөйөң каан Б. Н. Ельцинни улаштыр байдлар бис, Россия Федерациянын коммунисттик партиязын удуртукчуу Г. А. Зюгановту бе? Фашист үөд-болалдык Б. В. Жириновскийни бе, ССРФ, оң коммунисттик партиязы сангагып дүжүргөн М. С. Горбачевту бе дөзөң, ооң-даа өскөдөрүн кайгызы дөз байдларына кончур улуг харысалга, негелде керек. Моң мурунда чагырыл-

дужаар система үөзінде дөг, ол кижиле дөз байдлар сен деп суртал ажыл чок. Ынчалза-да, колдө чоңа ам-даа бо талаа-биле суртаал ажылы керек. Колдө чурттагыларнын хей кезинде солдуч чок. Суурларда, ылангыя Бай-Тайга радио беш чыл бурунгаар чок. Теледамчыла суурларда бар-даа болза, колдө сардыкчылар, хойжулар, чылгычыларны, өскө-даа кууда ажалдап, чурттап орларнын чуну-даа билбеси чажыт эвес.

Моң соңгаар дигир, эки чурттаар диге, кымын байдлар аары соңгукчу бургуу-ден кончур хамааржыр. Бор-та бодал керек, арга-сүмө керек, баш удур айтыртыгы-ны-ла дээр. Соңгукчулар боттары-ла шүгдүнү көрүвөр. Мен ол-бир кижиле дөз байдлары деп кыйгызы салып шыдавам мен.

Капчыр-оол АРВАИ-ООЛ, Бай-Тайга кожуун, Шуй суур.

ЧОНУВУС ДЭЭШ АЖЫЛДААР БИС

Урде манаанывыс ТР-ниң чонуну Улуг Хуралының (соедизиниң) баштайгы чымын болуп өрткөндөн көңүр ай ажыл бар чор. Ол баштайгы чымын ажыл-чорудулаада чөдөр-чөдөр пестерин дугайында хойну чырылып бижэң. Баштайгы чымын белекелдин оргкомитет (даргаам Х. Д. Монгуш) багай эвес организастан деп санаар мен. Тываның чонуну Улуг Хуралының (соедизиниң) удуртулаа соңгугунда, оон комиссиялары тургустууна, ажыл-чорудулаага эгелээң. Улуг Хуралдың даргаам Г. Ч. Ширин Москвага-лаа элөөң ажылдаан сурагалы болду.

Урде манаанывыс ТР-ниң чонуну Улуг Хуралының (соедизиниң) баштайгы чымын болуп өрткөндөн көңүр ай ажыл бар чор. Ол баштайгы чымын ажыл-чорудулаада чөдөр-чөдөр пестерин дугайында хойну чырылып бижэң. Баштайгы чымын белекелдин оргкомитет (даргаам Х. Д. Монгуш) багай эвес организастан деп санаар мен. Тываның чонуну Улуг Хуралының (соедизиниң) удуртулаа соңгугунда, оон комиссиялары тургустууна, ажыл-чорудулаага эгелээң. Улуг Хуралдың даргаам Г. Ч. Ширин Москвага-лаа элөөң ажылдаан сурагалы болду.

Боудум хуумада оргкомитеттин ажылдаа кирип, кийилерин эгелөөң келтирилди, эгелөөң келтирилди, эгелөөң келтирилди. Улуг Хуралдың даргаам Г. Ч. Ширин Москвага-лаа элөөң ажылдаан сурагалы болду.

Самгалдайда чурттап турар пенсөөрдөр, инвалиттер, хей уругларды, бот-лорун пенсия, пособиезиң дыка үр чөдө садалгаң. Чылдагыны — федералык почта эргелештин кассазын оор алган. Бо айтыртыгының быылы-биле сайгарып көөрүн Самгалдайда үш окуртуган соңгугунан Улуг Хуралдың кеңигүөрүн иштинде, кожуун чагырагында дилеп, негеп тур бис.

Ийе, билер мен, Улуг Хуралдың кеңигүөрүн ТР-нин Удесин Хойдузу — Конституцияга хамаарышкан айтыртылган кирип, шинтирлежир эргелиг. Бистин кол-ла ажыл-чорудулаа-выс ол. Ол айтыртылган шинтирлежир, соңгукчулар-биле ужуражып сүмөлөжир, оларнын санал-она-лы дичаар, чогуур түт-неди үндүрүп, Улуг Хуралга чонуну үнүң дамчыдып чөдир. Ынчангаш үчүлүк-чү төндүрүп тура, Тес-Хем кожуундан Улуг Хурал кеңигүөрүн соңгугунан өшөрмичин өмүзөөңдөн өөрүн чөдөрлөгүсүн чөдөр-чөдөр эгелөөң, чоңустан эгелөөң хөдөөң, чонустун эгелөөң хөдөөң дөзөң, ажылдаар-ывысты дөзөң аап тур бис.

Херслага ЧОДУУ, ТР-нин чонуну Улуг Хуралының кеңигүөрүн, Самгалдай ортумак школазын директору.

Социал айтырыг

КЕРЭЭ ЁЗУГААР

1995 чылда пенсияларны тос катан өдө санап өстүргөн. Бай-Тайга кожууна пенсия ап турар хамаатыларнын колдуу-ла колдө чоңа болган ортумак шала-ны эвөөң болганында пенсиянын хемчөөли база эвөөң болду турар. 2768 пенсиягерлерден 2270 кижиле кууду хемчөөлдин пенсиязын ап турар. 88.550-дө 106260 рубль чөдир. Пенсияны үс үстүк хемчөөл — 423.780 рубль. Ынчангаш удур хемчөөлдин пенсияларнын колдуу-ла эмчилер, башкылар, райло ажалдакчылар — нийтин-биле-201 кижиле ап турар.

Чаамы артып, азырадыкчы-ны чидирип турар. Кижиле бүрүдү мону эки билген турарына чуула-дыр. Пенсия, пособие төлөп турарында аңгыда, социал эгелөөң эркен 1995 чылда «Уш-Ведлер», «Челер», «Богаш», «Красноярское Загорье» аштаптың, эне-нең алары-биле 14 кижиле путекаларын берген. Новосибирский инвалиттер училешкени бир кижини өрдөң чоруткан.

Суму бургуунда алды социал ажылдакчы ажалдап турар, олар назидап кыраанарга болган бирге бөдүктүн инвалиттерине дуула-ла турарлар.

Социал деткимче фонду-дундан хей, ажал-тедуг болган чөдөрлөгү ө-бүлөлөгө 9.200.000 рубльди 801 кижиле тыыскан. Караа чөдөрлөгү нийтинилдиниң мара-фонун эрттирген.

Социал камгалал килдизин федералык почта салдырып, арындаа керээс айтыртылган эсугаар пенсия, пособие башкыларына чөдөрлөгү берип көрүсүн болган акша-шаланын кичи чар санжыкы турар, керээ эсугаар кынар ботандыр-тыр эгелээң.

Социал камгалал килдизин федералык почта салдырып, арындаа керээс айтыртылган эсугаар пенсия, пособие башкыларына чөдөрлөгү берип көрүсүн болган акша-шаланын кичи чар санжыкы турар, керээ эсугаар кынар ботандыр-тыр эгелээң.

Киров ЧЫМБЫН ООЛ.

ЭКИ КҮЗЭЭШКИННЕР

Кызылдың № 2 ортумак школазы. Школань даштанда асфальт кырында кымызыл өңүгү хөвс чыдып каан. Оң кырында бөгүңгү байырлаады өлөри үш 11 класстың, база үш 9 класстың доозукчулары адш часашкынарга, өөрүп мага-лаашкынарга, хөгжүм-музыка үдөлөөри-биле кээп чыскаалдыканынар.

Сөөлү коңганын байырыг езулаатын доозукчуларга тураскааткан валс-биле эгелөөң. Башкылары шко-ла директору Тамара Григорьевна Ондарга сөз берген. Ол: «Эргин доозукчулар! Силер төрөөң школа-ларнын хаалтазында үнүп, чуртталганын текшиңизде турар хүнде келтиңер ол. Билгилериниң «Школа» деп адаар ораны силерни ол чыл иштинде чуртталганын хат-шурганьдан камгалдып, шин орукту шилип алы-рынга дуулап, яны-бүрү байдалдарда, үелерде тавар-жы бээр шаптарызын ажал өртер билгилерин бер-ген. Ынчангаш силерниң муру-нуарда амьдыралдың яны-бүрү оруктары ажыттыл-ган. Школага төрөөң баш-кыларың силерге дыка хойну билер кылдыр өөрт-кен. База ажылга ынак болу-рунга кижизиккен.

Силер школаның 50 дугаар доозукчулары-дыр силер, школаның тогузунга утудурубас кылдыр артып, ол юбилейлик доозукчу деп атты төлөстү-биле эдилеп чоруурларың чагырдыр мен. Күрүө шыгалда-ларнын соода, амьдыралда кылдыр орукту шилип алы-рың, кым болуур деп ай-тырың — мурунуарда. Эми, башкы, эртемден, инженер болуру хүндүткелди, ынчалза-да тараа тарыыры, хөб бижыры, хел даара-ны база-ла хүндүлүг ажыл-дар дээрзин утпааа чогуур. Ортумак эртемден, артист, инженер болурунун орунуга эки тараагы, малчын, ажил-чын болуру дээр дээрзин ут-паар!

Кыла-лаа чоруунарга, шко-ларнын утайып, чоргалар-нын чорууна. Бергерлер та-рыышы-да, ундарыны, төр-өөң школарга, башкыла-рынага көрүнөөң силерге деткимчең бээр, чыгың-чык-кач өстөрүн чагыс тургал, айтыр бээрин утпаар! — деп ол чаган. Дараазында өөрдөңгө эргелешчин Г. Р. Бахаева күрүө шыгалда-ла.

Галина МОНГУШ.

№ 2 школаның 50 дугаар доозукчуларының сөөлү конгазын Ондарга Кужугет биле Чавана Сат хал, чыл-гыналарнын сагыш-сеткилин хөдөөңдөрү. Байралап орай көзөөң дээр уламчылап, дис-котка, танцы-саа, агаар-лаашкы-биле доозулган.

Галина МОНГУШ.

СЕПТЕЛГЕНИ КАНЧАП КЫЛЫП АЛЫРЫЛ?

Өөрдөңгө чылы удуар эвес, ам каш-ла хонгап, өөреник-чилер чымын дөңгөлөгө чорутар. Ам канчан школа септел алыр дөң айтыры мен дүвөрүлүн эгелээң. Моң мурунда чылдарда амьр чүвө болгай, школаның администрация хөвс бүгү ачык-төгерикти үндүрүп бээр, ажал-агый эргелешчин шунту чүвени болу кы-лып алыр, күнү өөреникчилер бөзөң, ситен каан шко-лазынга Уш-наада кээ өөрөнп эгелээр. Эрткен күзүн (истаң Хорум-Даг школазын) уш-наада септелтир-тиңден, уруглар чүлө септелер 12-ден эгелеп өөрөнп эгелээң. Чылдагыны чүлө дээрзин маада сан-фактылар-ны көргүзүп, бижнөс аргам чок апарды.

Бистин Хорум-Даг школа-зы аарыялгы байдлаа, өөреникчилер өөрөнп олу-да, кырында доурак тө-гүлгөн, классты куу доозуң кылдырар. Эрткен (1995 ч.) чымын дөрт өрөөлди, одалга системаның чамдызын септен аары-биле 30 млн. рубльге көрөө чырып алган, суму чагырамын дарга-газы Олег Олай-Дамбаевич Кууларга баары-ска чөдөр-шөрөөң. Дага турган: «Мен 1 куб, метр маанын 20 муң акша-биле садип алыр кижиле мен, силерниң 200 муң дээр, хей-дур!» — дөзөң ойталан калкан. Биды халас тудуг мааназ кайын турар, тыппаан. Чүлө мен, мезин шин дээр дарга чымын өттүр ку-руг аазаашкынын кылып көлгөң, өөрдөңгө эгелээр мурунда, бистин дугуржуп алган кижизистен 560.000 рубльге кураг шукатурак, маана, кадаг садип берген. Дүрүн септелге кылдырып алыр-биле «Ус-куш»-тун тудугчуларын чалап алган турган бис, Олег Олай-Дамбаевичин аажа-чыныга таарышпай, ажалды ара катташ чоруп барган. Ам кан-чаар, колхозтун тудугчу-лары, Алексей Монгушун биргадазы эккен алдымын. Шыны-ла, кончур ажал-дар оолдар болду, керээ эсугаар август 29-та доозу-канынар.

Кандаа-даа ажил түннел-ди болур. Бригада-биле көр-өөң 12 миллионга чырып алган турдувста, табалың үлгө 7 млн. рубль кылдыр тургузуп каан. Школа ди-ректору Манчей Выхаштан-оңчу Ховалыг чаргылаа-жыл-даа чадашкан. А суур-жы чыгыра чөдөр эрге чүл-ө бисте» дөң хөвнө-бөрү-кымын кайлар ажылда-рыл да барымдалаазын, бөдүңү туралазы-биле ду-дукчулары акыны үлөң

берикен. Оларнын ажил-даанын дугайында та-белле школа директору-даа, мен, захов-даа ат сал-баан, оюн көрбөң бис. Ни-тин школа септелгенин көр-дүңгөн 30 млн. рубльдиң кайнаар чарыттыганын кым-даа билбес, келзе-кел-зе шады дозуу садар айна чок кылдым. Септелер 1-де доозукчу чагырыкчынын со-циал-политика талаа-биле оралакчыны школарга хынал чораш көлгөң. Чадаанал дозу саттыркан, чөдөр-лаа дозу келзе-келзе, баш-кылар боттары класстарын дозулаан, школанын экин-чи асыл-биле библиотекага до-зу чөдөөң, ол хөвнө «шо-кар» школага өөреникчи-лерив өөрдип кышталты-выс. Ам бо чымын септелге-нин илдинг берге байдал-биле кылдыр чүвө болза, дыка-ла берге-дир.

Бистин Хорум-Даг суму чагырыкчынын аажа-чы-ны чөдө дыка-ла берге кил-жи. Чон оңу билги, чугаа-лажып турар, талаа-биле чыныс сөс бөзүн хылыс эр-тирбес дардаан чон коргар, ачылганнар. Эрткен чымын ноябрь айла школага хурал болган. Аңаа кожуун чагы-рыкчынын социал-поли-тика талаа-биле оралакчы-ны, кожуунун өөрдөңгө килдизин төлөөң-даа олу-рушкан. Мен ол хуралда өөреникчилерин чир чөмч чок апарды, директорум ай-тыртыкымын-биле эйт саткан, ийи ай иштинде өчтөт ду-жуап чадап каанымын шү-түмчүлөөң мен. Ол үдө соок дынамын-даа болза, ноябрьга чөдөр конгас-нын насос биле моторунун бирээң мону база айтып, оңи-фактылаа даянып ку-гаа кылган мен. Эрткенде суму чагырамын шалын турал, Эрге-чыгыра болуңга дүрүл чүү бөд, чагырыкчы О. О. Куулоо школанын мас-теркааны биле шыдыраа

ШКОЛА БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

Ооң айтырылары

ДЫКА-ЛА ДЫҢНАКСААР-ДЫР МЕН

Чөөн-Хемчик кожуунун Тесе-Хал агар ортумак шко-лазында маркетинг (сидыг-саарыла) болган көдө ажыл-агый экономиказын башкызы, Москваның Тимирязев атыг акад миязын доозукчуу Опар-оол Кууларнын ажылда турар фержер школа дугайында болалары, са-нал-оады силерге таныштырып көрөй. Оң чугааы бо ийи:

— Үш чыл бурунгаар Тесе-Хал школазын ажалдап кирдим. 1995 чылдын сентябрында эгелеп школаны агрошкола кылдыр тургус-кан. 9 — 11 класстын өөреникчилерин маркетинг болган фермер-ногаажы, фер-мер-малчын, фермер-тара-жы, тудуг мастери кылдыр доозуп үнөр кылдыр өөрд-ип турар мен. Өөреникчи-лерин бо мержекилерге сонуурлап, аажок чорду. Школаның доозукчулары дооскан мержекилерин айы-биле ажалдап база тус-гай ортумак болган дөдө өөрдөңгө чөдөрлөгө кирип ап болулар.

Томск эртемденеринин тургусканы нити Сибирь девискоринге тургускан бизнес план-биле ажалдап турар бис. Агрошкола бу-

торни агрошколага башкы-лаары-биле бөлетээри тоң чутула. Ол ышкаш агрошко-ларга англи дыл башкы-лаашкынын чорудар болза эки.

Оон ынай агрошкола-ларны сайзырадырга кол идиг — ажалдандырыш-кын. Машина-техника, ту-дуг-суур-биле хандылары ба-за чутула. Бистин школага трактор бар, а кожуг машин-алары, аялазын чок. Гараж тууу ара соксаан. «Тыва» совхоз дүшкен соонда, шко-ланың күш-ажыл, даштайла-га лагериниң чурттаа төүни алган барган.

Агрошколага мержеки-лер айы-биле кабинеттерин негелдере дүштүр деңири чутула. Бо айтыртылган чөдөр-чөдөр шинтирлең болза, агрошколалар дыка сайзыраар. Бо айтырыг та-лаа-биле урудукчулар биле башкыларнын санал-оолдары дыка-ла дынаксаар-дыр мен.

Шаалый МОНГУШ, Кожуунда өөрдөңгө килдизиниң ажалдакчымы.

Доозукчу сеткилин илередип тур ИДЕГЕН ТУРАР БИС

Республиканың салым-чанынын уруглар школазы 1978 чылда үндөзлеттинген. Ол чымын, ага эгелешкениге көңүр бердинген башкылар Лобов Николайча Хуурак, Тий, Тамара Алексеевна Леон-тия, Вера Никитична Теодорада, Валентина Григорьевна Сибирцева, Галина Александровна Кудинова, Анатолий Кузьмич Отгев, Виктор Георгиевич Васка-ков, Ирина Александровна Васкакова, Игорь Евгеньевич Кудинов, Василий Степано-вич Дрянных дөзөң, өскө-лө-лаа бөдүң Тываның шунту доозукчуларына шыгалда эр-тир турган уран чүлөгө салым-чанынын уругларын чыгып келгенер. Чуртар баш-кыларынын ал-нези дөг чыгып хайтарылыга чыгарга хаара туттуңуп, уран чүлөгө эге базымын кыла берген.

1986 чылдың май айда РМШ-ниң (Республика-нын уран чүлө школазы) бир-ги «хараачыгайлары» бот-га-рының авазы, ачазы-биле дөмөй апарган башкылары, кыды төрөөң ажалдама дөг эитери, төрөөң уазы болган школазы-биле чарлыр хөң чок турга-лаа, келир үнөң хей-айт долган салгынына алымынчыл, улуг ССРЭ-ниң агы-агыш бөдүңүрүчө билдин болган мержекили бедидип уран чүлүлдө су-луз бердинген кижилер бо-луз дөзөң ачтыныканынар. Ам май айда олар школа дооскаандан бээр таныш-ла 10 чыл болуур.

Бо хүннерде школаның бирги доозукчулары төрөөң Тыванын элп келгеш, бот-тарың чели алган билдин, башкыларының теккен дери халас барбазын, тыва чаштар база олар ышкаш өртемниң болуу дөзөң, республиканың аңгы-агыш кожуунарында кызмак ажылдап чоруурлар. Оларнын чамдызын өртем-билегиниң ачыныңа чөдөр, өөрдөңгөң уламчылап, чүл-ө Россия күрүөмөңдө эвес, а даштыкы чуртардан бээр өөрөнп турарлары бар.

Кончуг чараш, чаптанчыг чүлө чүт диге, оларнын бо хүнге чөдөр чыныс неңиң төлдери дөг, эки-бакты дең-ге үлөңип, эл-найралдыг, ынак башкыларында арга-сүмө айтыры ап чоруурунда. Ынчангаш бирги «хара-ачыгайларны» сагыш-сетки-лин дүвөрүлүп чорур чы-гыс-ла айтырыг болза, тө-рөң школазын манаага че-дир бөдүңүң аңгы чурттаар оран-савазы чок бооп тур-быр. Оң чыл бурунгаар ол-бо чөдөрлөгө өөрөнп, чурттаар оран-савазы бир аңгы, чөм-денир чөвнөс бир өскө чөре турду. Оң чыл эркенде ол байла ам-да өскөрүлбөң бо-лурга хомулалгы-дыр. Мын-дыг байдлааг турла, шко-ланың-даа уруглары-даа бурунгаар базым кылырынга кончур шаптыгың деп мөдө-рөң билги турар бис. Ын-чангаш Чазак бо айтырыгы дүрүн шинтирлептерине идеген турар бис.

Кок-оол САЛЧАК, Тээли суур.

Хеймер-оол КУУЛАР, Бирги доозукчу.

Ажыл-агый эргелекчизиниң хомудалы

Школа эрги болган малга-жы оон-моон барып дүжүл-ле турар. Чугай дилгөргө, бер-бес, чоңа садар бис дээр. Чагырыкчынын бир элдеп чүлөү — керек кырында бер-тен материаллары-биле фак-

ар дөң диктин, сайгылаан, саваң, пороник-биле шуут хандырылгавис чок. Кызын сүт өрткөн шакта кижээлдер эрттирер арга чок. Кады ажылдап турар өөрүм: «Дээр дөрт хүлөөлөгү-дир» — дөзөң өр башкылар, ажилчылар хүүдректер, ломнар-биле эки хүүдэ азыгже үстүрүп каап-кан хөмүрүвөс казып, одак-чылар суур чанында эрги дугуйлар дилеп тий оттудуп турган, кыш аштымыс. Шко-ла соок боорга ийи-шү киж-ээлдер эрттирп кыштады. «Школада келтирмең, холум кылдып бээр сен, аай!» дөң чугааларны уругдарга бо-ла дичаап болур турду. А чагыра чөдөрүн чанынга

улуу кылдырмаан дөзөң ме-наш шалың бербөөң. Школа септелгенине берген акша дарганын холундан «оскээр» чоруй баарга, мен бөдүң өөреникчи эргелекчин мас-теркаа биле кубуруп канчан кылдыр мен. Ол отчаан ша-лың-даа албаан мен. А өөр-еникчилер бөдүң чыл дүрү-зүнда күш-ажыл кичээл дөг чүвө көрбөөң.

ар дөң диктин, сайгылаан, саваң, пороник-биле шуут хандырылгавис чок. Кызын сүт өрткөн шакта кижээлдер эрттирер арга чок. Кады ажылдап турар өөрүм: «Дээр дөрт хүлөөлөгү-дир» — дөзөң өр башкылар, ажилчылар хүүдректер, ломнар-биле эки хүүдэ азыгже үстүрүп каап-кан хөмүрүвөс казып, одак-чылар суур чанында эрги дугуйлар дилеп тий оттудуп турган, кыш аштымыс. Шко-ла соок боорга ийи-шү киж-ээлдер эрттирп кыштады. «Школада келтирмең, холум кылдып бээр сен, аай!» дөң чугааларны уругдарга бо-ла дичаап болур турду. А чагыра чөдөрүн чанынга

РЕДАКЦИЯДАН: Чөөн-Хемчик кожуунун Хорум-Даг школазын ажалдап эргелекчин Борис Воронжиков Кууларнын чагаанында паспортунун дугайында бээр дозуу-биле бижик каан. Ынчан келгеш, оң сеткил-сагынын өйүң чорур болаларынын, бизжитинген сан-фактыларынын шынныкы бадыкчал турары илден. Ав-торуң келир үнөң салгалы, оларнын озуң-доуру олурар организацын шаптарызын турбузын дөзөң сагыш чөвөң-кымын чүлө бөдүңүң амь-хуууу бөдөр ийи-чыныс кижилерин бистин нийтелилге кайы хире дотарлар чүдүлери кылып турарын бижөөң дүвөрүзүн-биле номчувам арга чок. Авторуң бижик турары-биле алгыра, ол хей чылдарга төрөөң суурунун сайзыралы дөзөң хөв-шөлдөргө машина-трактор башкыры, «көдүрбөң хөвө чок» деп чугаалжырымыс назын дөгү берген кижиле. Ынчангаш «караа көсүк, кууда дымкы». Оң болуңга бир-ле чылдагаанырга сыдал алган, мынчага шалын акашын бербөөң, ынчалза-лаа оң сеткилинде чүлө — келир чымын школаны канчан уруг-дарыга чыгып, чырып кылдыр белектер бээр. А анык назымын суур чагырык-чыныга школа ийги чөдөрүн айтырымы — «Школаны ыял септелер 1-де ажалдап эвес, оон соонда-даа өөрөнп эгелээң каанымы?» дөң хөвн бар хөвирлиң.

улеттинген акша-төгерикти өскээр чарыдаттынып тура-рында. Республикага бот-банкарытла дугайында хоойлу хүлөп алганын соонда культура-даа, өөрдөңгө-даа чөдөр чагыра чөдөрлөгө хамааржыр апарганында, хооураан, Уруглар класста сайгылаан чок болганы-биле бирги болган сөөлү кижээлдер имир дүшкен класстарга өөрөнп турар дээр, таан чарыкчыг. Чыл-чымы-биле саваң, пороник бербөң-биле, бо чымын чөдөңга (кодуу) аары аажок илгөңөрөн турду. Сөөлү чылдарда школада кыдык уруглар үймөй турар. Чагырыкчылар школага сагыш салбас чүвө болза, бир оң чыл болган кылдыг, нийтелилге чурттаа бис, боолары-даа берге.

Чагааны ажалдап кылган, Тыва Республиканың Өөрдөңгө намызын сайдынып оралакчы Лобов Трифон-овна Марченко-биле чугалажып, арга-сүмө алган мен. Ол республиканын школа албан чөдөрүнүн ажалдандырыш-кымын чүлө 63—67 хуу бооп турарын айткан, школа-ларын адымы 30 чылдар-биле дөңгөң турарын чуга-лады. Кол-ла чылдаада — чөдөрлөгө чагыра дарга-ларын уруглар албан чөдөрлөгө сагыш салбадың.

Бо чагаа парламенттин оонда, Хорум-Даг суму чагы-рамын даргаам О. О. Куулар редакцияга үстүңе сан-фактылар шын эвес дөг хомулал дээр дээрине бээрүп тур мен. Ынчалза-да 9 арын парлап бижөөң чагааның авторунун ай, хүнүн көргүзүп турган бижөөң чиктерин шунтууң албадың. Чүлө диге, маада чагырыкчың чүлө школаже бо чөдөң өстөң ач көрүп эгелээр дээр чыга бээр, бөдүңүң эл-хө (школа директору эвес) кижиле суурунун келир үдөң салган дөзөң сагыш чөвөңкымын, аңаа чүлө эки чымын чүлө бээр бөр деп күзөп аартым.

Светлана МОНГУШ, Культура болган өөрдөңгө килдизиниң эргелекчизи.

